

Tomasz Steifer

*Komentarz heraldyczny do projektu herbu
Zgromadzenia Księży Marianów
Niepokalanego Poczęcia N.M.P.*

GDAŃSK – STOCKBRIDGE 2009
W ROKU JUBILEUSZU 100-LECIA ODNOWY I REFORMY
ZGROMADZENIA KSIĘŻY MARIANÓW

*Komentarz heraldyczny do projektu herbu
Zgromadzenia Księży Marianów
Niepokalanego Poczęcia N.M.P.*

© tekst – Tomasz Steifer, Gdańsk, 2009
© ilustracje – Zgromadzenie Księży Marianów, 2009

Skład komputerowy i redakcja techniczna:
Marina Batiuk

**Wydano za pozwoleniem
Przełożonego Generalnego
Zgromadzenia Księży Marianów
ks. Jana M. Rokosza MIC**

staraniem
Generalnego Promotora Stowarzyszenia Pomocników Mariańskich,
Stockbridge, Massachusetts, USA.
Nakład: 200 egzemplarzy

Wstęp

Od samego początku istnienia Zgromadzenia Księży Marianów jego Założyciel i pierwszy przełożony generalny bł. Stanisław Papczyński dostrzegał potrzebę posiadania pieczęci. Było to niezbędne w celu zabezpieczenia prawomocności dokumentów przedstawianych władzom kościelnym i cywilnym do zatwierdzenia Instytutu i jego reguły, oraz dla nowych fundacji.

W biografii Ojca Założyciela, napisanej w 1. poł. XVIII w. przez czcigodnego sługę Bożego, ojca Kazimierza Wyszyńskiego (por. *Stróż Duchowego Dziedzictwa Marianów*, Warszawa-Stockbridge 2004, s.134 nr 109) podane są następujące detale dotyczące genezy pierwszej pieczęci Zgromadzenia oraz dokonanych w niej zmian. Przytoczę ją w całości zwłaszcza wobec faktu, że nie zachował się do naszych czasów żaden wizerunek napieczony pierwszego mariańskiego godła:

Wydaje się, że Czcigodny Sługa Boży Ojciec Stanisław od Jezusa i Maryi wszystko to [prześladowania] przewidywał, zakładając w tym miejscu Zgromadzenie i jego pierwsze fundamenty. Miejsce to nazwano „Arką Noego”, jakby dla ochrony od potopu piekielnych prześladowań. I chociaż Zgromadzenie zostało założone pod tytułem Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, to jednak [Założyciel] chciał najpierw swój zakon ubezpieczyć pieczęcią gołębiczy trzymającej zieloną gałązkę, wyrażając [w ten sposób] nadzieję przetrwania niebezpieczeństw. Jak niegdyś w arce Noego uratowało się tylko osiem osób, tak pozostających w tym zgromadzeniu ośmiu zakonników uratowało Zgromadzenie przed zatopieniem. Dzięki opiece i życzliwości Najwyższego Pasterza Innocentego XIII, który ten Instytut na nowo potwierdził, ustąpił cały potok prześladowań. Pieczęć gołębiczy została zamieniona na pieczęć wizerunku Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, i taka jest używana obecnie.

Ze starych dokumentów wiemy, że w roku 1731 istniały dwie pieczęcie zakonu: mała i duża (obydwie kształtu owalnego o wymiarach: 28x25 mm i 35x30 mm [por. J. Bukowicz MIC, *Wprowadzenie*, w: *Album zmarłych ojców i braci Zgromadzenia Księży Marianów*, Warszawa 1990, s.1]). Wszystkie listy przełożonych generalnych zawierały, oprócz ich podpisów, także pieczęć zakonu. Poza tym, każdemu klasztorowi zlecono uzyskać pieczęć z napisem wymieniającym nazwę klasztoru i wezwanie kościoła (por. S.M. Sydry MIC, *Organizacja Zgromadzenia Księży Marianów w XVIII wieku*, Stockbridge 2002, s.109).

Jak zatem wynika z powyższego, już wkrótce po powstaniu Zgromadzenia Księży Marianów przyjęło za swój znak postać Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej. Od objęcia zwierzchnictwa nad zakonem przez o. Andrzeja od św. Mateusza Deszputa w 1722 r. i zatwierdzenia przez papieża Innocentego XIII w 1723 r. mariańskich ustaw – do dziś jest to godło zakonu.

Z końcem lat 80. ubiegłego stulecia mariańskie godło zakonne zostało umieszczone na tarczy herbowej, uzupełnionej wstęgą z dewizą, przez co nabrało cech pełnego herbu. Trudno stwierdzić, czy we wcześniejszych latach, zwłaszcza wkrótce po przyjęciu, godło mariańskie funkcjonowało jako pełny herb, tj. godło umieszczone na tarczy. Nie zachowały się w tej materii dokumenty ikonograficzne, ani precyzyjny heraldyczny opis. Przez analogie z herbami innych zakonów można z dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że twórcy godła intuicyjnie, zgodnie z tradycją i sposobem myślenia swojej epoki, widzieli je jako umieszczone w polu tarczy herbowej. Niektóre barokowe pieczęcie zakonu można nawet potraktować jak owalne kartusze herbowe, tak popularne w czasach baroku.

Heraldyka posługuje się bardzo precyzyjnym, kształtowym od średniowiecza, językiem, zwanym *blazonowanie*. Przy pomocy *blazonowania* można opisać precyzyjnie każdy herb i bezbłędnie odtworzyć go jedynie na podstawie prawidłowego

opisu. Zgodnie z regułami heraldyki elementy herbu, które nie zostały precyzyjnie opisane są bądź niezmiennie, identyczne w każdym wypadku i dlatego nieopisywane, bądź mogą być dowolnie kształtowane według stylu i fantazji twórcy. Nie zachował się ani dawny, ani nie istnieje współczesny precyzyjny heraldycznie opis herbu mariańskiego. Większość opisów ogranicza się do wymienienia jako godła wizerunku Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej bez precyzowania szczegółów (por. *Dyrektorium Zgromadzenia Księży Marianów*, Warszawa 1991, § 194). Wyjątek stanowi tu lakoniczny opis zawarty w *Deklaracji* nr 1 Kapituły Generalnej Księży Marianów z 1999 r. zatytułowanej *Mariański Symbol Graficzny*, który wymienia postać Niepokalanej umieszczoną na tarczy oraz szarfę pod tarczą z umieszczonym na niej napisem *Pro Christo et Ecclesia*. Daje to do pewnego stopnia wolną rękę heraldykowi. Dotychczas używany herb zakonu jest plastycznie poprawny, estetyczny i w zasadzie odpowiadający opisowi. Jednak pominięcie w jego projekcie zasad heraldyki oraz abstrahowanie od historii zakonu stają się czasem powodem uzasadnionej krytyki.

Aby uniknąć w nowym projekcie zbytniego twórczego subiektywizmu, fantazji i błędów nie mogłem się oprzeć jedynie na opisie, a dokładnie przeanalizowałem dostępną dzisiaj ikonografię mariańskiego godła. Analiza dawnych pieczęci i malowideł oraz odniesienie się do historii zakonu, przy zastosowaniu ścisłych reguł heraldyki, przyczyniły się do powstania tego projektu.

Historia godła Zgromadzenia Księży Marianów

Wszystkie zachowane wizerunki godła mariańskiego przedstawiają stojącą postać Najświętszej Maryi Panny, bez Dzieciątka, w sukni i płaszczu. Starsze wizerunki przedstawiają postać Maryi w pewnym nieznacznym, lecz pełnym ekspresji ruchu, podkreślonym przez barokowe rozwianie szat. Późniejsze wizerunki kierują się w stronę statyczności. Większość wizerunków

przedstawia głowę Maryi okrytą narzutką i otoczoną gwiazdami. Jedynie kilka pieczęci z początku XX w. pomija gwiazdy. Liczba gwiazd różna, zwłaszcza na starszych pieczęciach, obrazach i medalionach wynosiła 8, 9, 10, 11, a najczęściej 12. Liczba 10 gwiazd pojawiała się zapewne w nawiązaniu do *Reguły dziesięciu cnót NMP*, na którą przez 210 lat marianie składali swoje śluby zakonne. Współcześnie przyjętą liczbą jest 12, w nawiązaniu do opisu *Niewiasty* zawartym w Apokalipsie. Na większości dawnych wizerunków Maryja trzyma w prawej (heraldycznie, tj. od strony trzymającego herb) ręce kwiat lilii, prawą bosą stopą depta węża, stoi na półksiężycu i otoczona jest promieniami. Na wielu wizerunkach promienie wokół postaci ukształtowane są zewnątrz lub wewnątrz w formie *mandroli*. W nielicznych przypadkach półksiężyc, na którym stoi Madonna usadowiony jest na symbolu kuli ziemskiej.

Przedstawienie Maryi stojącej na księżycu, otoczonej promieniami i symbolicznie deptającej głowę węża nawiązuje do Protoewangelii (por. Rdz 3,15) i do objawienia św. Jana Apostoła (por. Ap 12) – szczególnie ważnej dla chrześcijan symboliki, zapowiadającej na początku i końcu Biblii nadejście Mesjasza Odkupiciela, walkę między wężem i *Niewiastą* oraz ostateczne zwycięstwo Jej Potomka. Dodatkową symbolikę maryjną niesie nimb utworzony z 12 gwiazd, których liczba również nawiązuje do apokaliptycznej wizji św. Apostoła i Ewangelisty. Półksiężyc wspomniany w tekście wizji św. Jana często łączony jest w ikonografii chrześcijańskiej z postacią lub półpostacią Niepokalanej. Od XVII w. symbol ów zyskał dodatkową interpretację, jako znak zwycięstwa chrześcijaństwa nad islamem. Lilia trzymana w ręku Maryi w większości wyobrażeń godła jest powszechnym i tradycyjnym symbolem maryjnym, wyrażającym niewinność i dziewictwo.

Nie są znane kolory godła marianów z ubiegłych stuleci. Wizerunki związane z zakonem, szczególnie malarstwo olejne,

ukazujące postać Maryi Niepokalanej w sposób analogiczny jak w godle, stosują w zdecydowanej większości typową kolorystykę nowożytną maryjnej ikonografii – tj. biel i błękit szat. Herb używany oficjalnie od 1999 r. ma także kolorystykę symbolicznie związaną z Maryją – dominują błękit i biel (w heraldyce równoznaczna ze srebrem).

Projekt herbu Księży Marianów

Nowy projekt herbu odpowiadający ogólnemu opisowi zawartemu w *Deklaracji* Kapituły Generalnej Zgromadzenia z 1999 roku, powstał dzięki wnikliwej analizie dawnych wizerunków i zastosowaniu reguł heraldyki.

W godle powróciłem do wyobrażenia Maryi w bardziej ekspresyjnym wydaniu, z początków zakonu, opierając się na jednej z najstarszych pieczęci mariańskich z poł. XVIII w., medalionie z koronki 10 cnót NMP z przełomu XVIII i XIX w. oraz medalu z 2004 r., wzorowanym na wspomnianej pieczęci, który Księża Marianie wybili z okazji 150. rocznicy ogłoszenia *Dogmatu o Niepokalanym Poczęciu NMP*. Zbyttnia statyczność postaci Niepokalanej wydała mi się mało odpowiednia dla tak dramatycznej i ważnej dla chrześcijan sceny – starcia głowy węża. Ponadto taka stylizacja postaci Maryi nawiązuje do czasu powstania zakonu czyli okresu baroku. Barokowe „wygięcie” postaci NMP sugerować ma także, w nawiązaniu do wizji świętego Jana, że Maryja jest brzemienną (por. Ap 12,2).

Do baroku nawiązuje również kształt tarczy herbowej, stanowiącej uproszczony barokowy kartusz, gdyż dotychczas stosowany styl tarczy gotyckiej spotykał się z zarzutami anachronizmu.

W barokowym stylu, znajdującym też odzwierciedlenie w dawnych wizerunkach napieczętnych zakonu, zostały przedstawione promienie wokół sylwetki Niepokalanej.

Postać Maryi, stanowiąca zasadnicze godło herbu została powiększona, co zwiększa jej czytelność w przypadkach znacznego pomniejszenia, a także czyni zadość dobrej tradycji heraldycznej stylizacji, nakazującej wypełniać pole tarczy herbowej możliwie pełnie, wszakże bez sprawiania wrażenia „wtłoczenia”.

Ze względu na konieczność stosowania dla głównego godła herbu zasady *alternacji heraldycznej*, zakazującej umieszczania koloru na kolorze i metalu na metalu, zaszła konieczność odseparowania postaci Maryi, o dominującym na krawędziach błękitnym kolorze szat, od błękitnego tła tarczy. Zastosowany w dotychczasowym herbie zabieg użycia różnych odcieni błękitu jest heraldycznym błędem. Heraldyka nie uznaje odcieni koloru, błękit jest opisywany zawsze jako błękit, bez definiowania dodatkowo – jasny czy ciemny. Zasadzie *alternacji* zostało podporządkowane ułożenie promieni wokół Maryi w ten sposób, aby możliwie wszystkie elementy kolorowe znalazły się na tle metalu i odwrotnie. Nie wszędzie to było wszakże możliwe, ale nie jest to już błąd – zasada *alternacji* odnosi się do głównego koloru godła, dopuszczając jej łamanie w drobnych szczegółach, co jest znane w wielu herbach okresu *heraldyki żywej*. Kształt promieni wokół postaci Maryi nawiązuje w ogólnym zarysie do kształtu *mandroli*, występującej we wcześniejszych wizerunkach godła zakonu, a zarazem przez lekkie zróżnicowanie długości promieni, do znanych z barokowej sztuki przedstawień promieni, nimbów i aureoli, występujących wokół postaci świętych, a także w barokowych monstrancjach.

Wstęga z mottem zakonu została w projekcie, zgodnie z tradycją heraldyczną, silniej związana z tarczą i ukształtowana w zgodnym z nią stylu.

Dotychczasowy herb zakonu, jako odpowiadający ogólnemu opisowi, może być nadal używany, do czasu wprowadzenia nowego, poprawnego heraldycznie wzoru. Należy jednak sta-

nowczo zmienić te elementy, które swoim ignorowaniem reguł heraldyki narażają godło na krytykę. Przede wszystkim konieczne jest wyeliminowanie koloru błękitnego z szat postaci Niepokalanej tak, aby wizerunek pozostał w zgodzie z zasadą *alternacji heraldycznej*. Wskazane byłoby ujednolicenie barwy węża, przez pozbawienie go mało widocznego, a więc zbędnego w tego typu znaku graficznym jak herb, romboidalnego ornamentu, pozostawiając go w całości w zielonej barwie. Księżyc powinien być w sposób jasny i oczywisty w tej samej (białej, srebrnej) barwie co gwiazdy, szaty i kwiat lilii. W przypadku stosowania kolorów tonalnych naturalnie mogą w tych elementach wystąpić odcienie szarości, jednak przy płaskim wypełnieniu barwą, szarawy kolor księżyca sugeruje istnienie w herbie dodatkowej, z gruntu nieheraldycznej barwy. Barwa kuli ziemskiej, brązowa, rzadko używana w heraldyce, może ewentualnie pozostać, bo jako drugorzędny szczegół nie musi koniecznie podlegać regule *alternacji*. Jednak zmiana jej na metaliczne złoto mogłaby być wskazana.

Opis herbu

Zasadniczo *blazonowanie* nie obejmuje, poza rzadkimi wypadkami, kształtu tarczy. Jest to sprawa dowolna zazwyczaj, i modyfikowana zgodnie ze stylem epoki. Ponieważ życzeniem Zgromadzenia Księży Marianów było zastosowanie konkretnego, barokowego stylu tarczy, zostało to również uwzględnione w opisie.

W błękitnym polu postać Najświętszej Maryi Panny, z głową otoczoną nimbem z 12 pięcioramiennych, srebrnych gwiazd, w sukni tej samej barwy i płaszczu błękitnym, trzymająca w prawej dłoni barwy naturalnej zielone łodygi lilii z jednym srebrnym kwiatem i jednym tegoż koloru pąkiem, lewą dłoń mająca złożoną na piersi, stojąca na srebrnym półksiężycu, zwróconym

barkiem ku dołowi, prawą stopą deptająca zielonego węża, owiniętego wokół półksiężyca, otoczona złotymi promieniami w postaci wydłużonych prostokątów różnej długości, tworzącymi łącznie kształt *mandroli*.

Tarcza w stylu barokowym, ozdobiona na bocznych krawędziach złotem. Poniżej błękitna wstęga, wygięta półokrągło w dół, ze skrajnymi końcami zrolowanymi i zachodzącymi powyżej 1/3 wysokości tarczy, z umieszczoną dewizą zakonu „PRO CHRISTO ET ECCLESIA”, zapisaną wersalikami antykwy koloru białego.

W heraldyce barwa biała odpowiada zazwyczaj srebru, jedynie w bardzo nielicznych wypadkach stosowana jest biel jako osobna, własna barwa. Moim zdaniem, nie będzie heraldycznym błędem, jeżeli w zaprojektowanym herbie, w przypadku przedstawień z użyciem barw metalicznych, jedynie promienie, księżyc, gwiazdy i krawędź tarczy przedstawione zostaną metalem, a suknia Najświętszej Maryi Panny, oraz kwiat i pąk lilii pozostaną białe.

Gdańsk, 27 stycznia 2009 roku

Tomasz Steifer PHT

absolwent

Wydziału Historii Uniwersytetu Warszawskiego oraz
Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie,
członek założyciel Polskiego Towarzystwa Heraldycznego

PL 80-180 Gdańsk
ul. Jabłoniowa 43

